FECR

﴿٨٩﴾ سُورَةُ الْفَجْرِ

Bu Fecir sûresi mekkîdir. Ebu hayyan Bahirde mekkî olması cumhur kavli olup Âliy ibni Talhanın medenî dediğini de kaydeylemiştir.

Âyetleri - Hicazîde otuz iki, Küfî ve Şamîde otuz, Basrîde yirmi dokuzdur.

Fasılası - ر٠د٠ب٠ن٠م٠ا٠ت٠٥ harfleridir.

« حَيَاتِى٠ جَنَّتِى » fasılalarında « يا » redîf olduğundan asıl fasıla harfi « تا » sayılmıştır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿١﴾ وَالْفَجْرِ ﴿٢﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ﴿٣﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ﴿٤﴾

وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِ ﴿٥﴾ هَلْ فِى ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذِى حِجْرٍ ﴿٦﴾ اَلَمْ
تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿٧﴾ اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿٨﴾ اَلَّتِى
لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى الْبِلَادِ ﴿٩﴾ وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ
بِالْوَادِ ﴿

Sh:»5789

﴾١٠﴾ وَفِرْعَوْنَ ذِى الْاَوْتَادِ ﴿١١﴾ اَلَّذِينَ طَغَوْا فِى الْبِلَادِ
﴿١٢﴾ فَاَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ ﴿١٣﴾ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ
عَذَابٍ ﴿١٤﴾ اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿١٥﴾ فَاَمَّا الْاِنْسَانُ اِذَا
مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ فَاَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّى اَكْرَمَنِ ﴿١٦﴾ وَاَمَّآ
اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّى اَهَانَنِ ﴿١٧﴾ كَلَّا
بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ ﴿١٨﴾ وَلَا تَحَآضُّونَ عَلٰى طَعَامِ
الْمِسْكِينِ ﴿١٩﴾ وَتَاْكُلُونَ التُّرَاثَ اَكْلاً لَمًّا ﴿٢٠﴾ وَتُحِبُّونَ
الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢١﴾ كَلَّآ اِذَا دُكَّتِ الْاَرْضُ دَكًّا دَكًّا
﴿٢٢﴾ وَجَآءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿٢٣﴾ وَجِىءَ يَوْمَئِذٍ

بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ الذِّكْرٰى ﴿٢٤﴾ يَقُولُ يَالَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِى ﴿٢٥﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَايُعَذِّبُ عَذَابَهُ اَحَدٌ ﴿٢٦﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ اَحَدٌ

Sh:»5790

﴿٢٧﴾ يَآ اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٨﴾ اِرْجِعِى اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ﴿٢٩﴾ فَادْخُلِى فِى عِبَادِى ﴿٣٠﴾ وَادْخُلِى جَنَّتِى

Meali Şerifi

Kasem olsun ki fecre 1 Ve leyâli aşre 2 Ve şef'ü vetre 3 Ve geceye: geçeceği sıra 4 Nasıl bunlarda bir akıl sahibi için bir kasem var değilmi? 5 Görmedinmi rabbın nasıl yaptı Ade? 6 İreme zâtil'imâde 7 - Ki o beldeler içinde misli yaradılmamıştı - 8 Ve vâdîlerde kayaları kesen Semûde 9 Ve o kazıkların sahibi Fir'avne 10 Onlar ki memleketlerde tuğyan etmişlerdi de onlarda fesadı çoğaltmışlardı 11 Onun için rabbın

da üzerlerine bir azâb kamçısı yağdırıverdi 12 Şübhesizki Rabbın öyle mırsad ile gözetmektedir 13 Amma insan, her ne zaman rabbı onu imtihan edip de ona ikram eyler, ona ni'metler verirse, o vakıt rabbım bana ikram etti der 14 Amma her nezaman da imtihan edip rızkını daraltırsa o vakıt da rabbım bana ihanet etti der. Hayır hayır doğrusu siz yetîme ikram etmiyorsunuz 15 Ve bir birinizi miskîni ıt'ame teşvık eylemiyorsunuz 16 Halbuki mîrası öyle bir yiyiş yiyorsunuzki yığmacasına 18 Hayır hayır, Arz "dekken dekkâ" düzlendiği 19 Ve rabbının emri gelip Melek "saffen saffâ" dizildiği vakıt 20 Ki Cehennem de o gün getirilmiştir, o insan o gün anlar, fakat o anlamadan ona ne fâide? 21 Ah der; nolurdu ben önce hayatım için (sağlığımda hayırlar) takdim etmiş olsa idim 22 artık o gün onun ettiği azâbı kimse edemez 23 Ve onun vurduğu bağı kimse vuramaz 24 Ey o rabbına muti' olan nefsi mut'meinne 25 Sen dön o rabbına hem râdıye olarak hem merdıyye de 26 Gir kullarım içine 27 Gir Cennetime 28

Sh:»5791

1. ﴿وَالْفَجْرِ﴾ الخ • - Bu Sûrenin evvelinde kasem ile bir takım şeylere nazarı dikkat celb olunmuştur ki bunlar âlemdeki inkılâbata delâlet eyliyen ve insanı zulmetten nura, kederden sürura götüren ve bu suretle kendilerinden evvel kendilerini ihdas eden Halık tealânın rububiyyetini iş'ar eyliyen zaman

hâdiseleridir. Bunların ta'rif ve tenkirlerine, ve «lâm» larındaki ahid veya cins veya istığrak ihtimalleri i'tibariyle derecei şumüllerine ve ta'yin ve tefsirlerine dair müfessirînin bir çok sözleri ve rivayetleri vardır.

Fecir, ma'lûm ki gece karanlığının çatladığı sabahın ilk beyazıdır ki lisanımızda şafak atması tan sökmesi ta'bir olunur * Evvel olan amûdîsine fecri kâzib, üfkîsine fecri sadık tesmiye olunur. Kâzibine şer'an savm, salât hukmü tealluk etmez, mu'teber olan sadıkıdır. Bu suretle fecir, cihanın zulmetten nura geçmek üzere gülümsediği en neş'eli, mes'ud bir demidir. Bu i'tibar ile lâmı cins olarak « وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ » gibi cinsi fecre kasem şübhesiz ki ma'nalıdır. Bir çokların da kavli budur. Bununla beraber ba'zı sabahların daha ziyade hususıyyetleri bulunduğunda da şübhe yoktur. Bu i'tibar ile de lâmi ahd olarak Cuma, Bayram gibi eyyamı mubarekeden birinin fecri mülâhaza olunabilir. Bu surette en mütebadiri Mücahidden merviy olduğu üzere, Kurban bayramı gününün fecri olmaktır ki Zilhıccenin onuncu günüdür. Evvelki buna dahi şâmil olursa da bunda daha ziyade bir hususıyyet ve cem'iyyet ile sürura işaret vardır. Şu da buna karîne gibidir: 2. ﴿وَلَيَالٍ عَشْرٍ﴾ ve leyâli aşre - çünkü alel'ıtlak aşr denilince Zilhıccenin aşri, ya'ni birinden Bayram günü olan onuncusuna kadar onu tebâdür ettiğinden leyali aşr bu on gece demek olur. Maamafih Ramazanın aşri ehîri ve Muharremin Aşurasına kadar onu da sayılı

onlardandır.

Sh:»5792

Bunlar hakkında da rivayet vardır. Gerçi burada ahde delâlet eden «lâm» getirilmeyip nekire olarak « وَلَيَالٍ عَشْرٍ » denilmesi muayyen bir aşr maksud olmayıp bunların her birine ve belki her ayın koyu mehtabına tekaddüm eden ilk on gecesine ihtimalini iş'ar edebilirse de mutlak müşekkin olduğu zaman kemaline masruf olması kaidesince bunun «lâm» dan müstağni olarak en ma'ruf olan aşri Zilhicceye hamli mütebadir olduğu gibi tenvînin de sade tenkir için değil, tefhîm için olarak bu gecelerin şerefi mahsusasına daha ziyade bir tenbih ifade ettiği de beyan olunmuştur. Bir de denilebilir ki bunun tenkîri muayyen bir sene Zilhiccesinin aşri maksud olmıyarak ferdi münteşire işaret olmak içindir. Diğer bir aşr olması ihtimali melhuz olsa dahi her halde murad, sonu fecir gibi bir neş'e ve sürura mentehi olan bir on gece olmak iktiza eder, onuncu sabahı îdi adhâ olan aşri Zilhicce de buna evfak, sonra leylei kadri muhtevi olması ihtimali ve îdi fıtra müntehi bulunması i'tibari ile Ramazanın aşri ahîri de muvafıktır. Bu vechile leyali aşr Dünya ömrü mesabesinde olarak Sûrenin âhirine bir bera'ati istihlâl ma'nasında da olmuş olur. Bu aşrin Kurban bayramından aşri evvel olduğuna Hâkim, sahih diyerek ve daha bir cemaat İbni Abbastan rivayet

etmişlerdir. İbni Zübeyrden ve Mesruk ve Mücahid ve Ikrime ve daha başkalarından da rivayet olunmuştur.

İmâm Ahmed, Neseî ve Hâkim, sahih diyerek ve Bezzar ve İbni cerir ve ibni Merduye ve şuabda beyheki

Hazreti Cabirden de Resûlullah sallâllahü aleyhi vessellem «

وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ عَشْرُ الْاَضْحَى» dir, buyurdu diye merfuan rivayet etmişlerdir.

Bundan dolayı İbni Cerîr demiştir ki savab olan kavil bunların aşri adhâ olmasıdır. Çünkü Ehli te'vilden

huccet bunun üzerinde icma' etmiştir. Ve denilmiştir ki Hazreti Musânın miykatında «

وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهٖٓ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً» buyurulan aşir de aşri

zilhiccedir اهـ. Bu aşrin fazıyleti hakkında eserler de vardır. Ezcümle Ahmed ve Buharî

Sh:»5793

İbni Abbastan merfu'an rivayet eylemişlerdir: günlerden hiç biri yokturki onlarda amel eyyamı aşirden efdal

ve Allah azze ve celle daha sevgili olsun, Yâresûlallah! Fîsebîlillah cihaddamı değil? Denildi, fîsebîlillah

cihad da değil, ancak nefsiyle ve maliyle fîsebîlillah cihad edip de onlardan bir şey ile dönmiyen müstesna

buyurdu. Maahaza İbni münzir ile İbni ebî hâtim İbni Abbastan Ramazanın son aşrı olduğunu da rivayet

etmişlerdir, Dahhâkten de böyle rivayet olunmuştur. Hattâ ba'zıları bunun muttefakun aleyh olduğuna kail olmuş ve Hazreti Aişeden sıhhatı müttefakunaleyh olan bir hadîs ile buna istidlâl eylemiştir: Hazreti Aişe radıyallahü anha demiştirki: aşir, ya'ni Ramazanın aşri ahîri dâhil olunca Resulullah kuşağını sıkar (şeddi mi'zer eder) gecesini ihya eyler, ehlini de iykaz ederdi اهـ. Lâkin bu hadîs burada mervî olan aşri beyan sıyakında değil, bilhassa kadir gecesi fazıyletini teharrî siyakında olması, bir de kavli nebîyi değil, fi'li nebîyi hikâye etmesi hasebiyle tefsîr noktai nazarından Câbir hadîsinin tercihî ıktiza eyler. Bununla beraber görülüyorki âyette de rivayetlerde de ihtimal, munkati' değildir. Leyalıı aşr aşri Adhâ da akvâ olmakla beraber, ikisine de, hattâ aşrı Muharreme de sadık olabilir. Her hangisi olursa olsun kasemde anlaşılan asli ma'na Dünya inkılâbatının hukmünü anlatmak üzere bir muveffakıyyet ve sürur ile inkişafa ve binaenaleyh bir îde müntehî olan muvakkat, zahmetli ibadet ve mücahede saatlerinin kıymetine ve bunları gaflet ve ısyan ile geçrenlerin ebedî husranına tenbihtir. Netekim Sûrenin mündericatı da bu mazmunu tavzîh edecektir. 3. ﴿وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ﴾ ve şefi' ve vetre - ya'ni çifte ve teke. Razî der ki şefi' vetir, Arabın « اَلْخَسَا وَالزَّكَا » âmmenin zevc ve ferd dediğidir.

Yunus demiştir ki: Ehli Âliye adedde feth ile vetir «zahil» de ya'ni öc ve intikam almak ma'nasında kesr ile vitr derler. Temîm ise ikisinde de kesr ile vitr derler اهـ. Bunun iyzahı: Şefi' ve vetir kelimeleri masdar ve ism olarak kullanılır, masdar olduğu zaman eşşefi', bir şey'i diğerine zamm etmek demek olup çiftlemek ve şefaat etmek ma'nalarına gelir. Vetirde iytar gibi teklemek ve ahzi sâr etmek, ya'ni öc almak ma'nalarına gelir. Ve öce, kîne tire denilir. İsm olduğu zaman da şefi' çift, vitir tek demek olur. Netekim iki rek'at namaza bir şefi' denildiği gibi, tek namaza da vitir, denilir. Demek ki şef-u vetr, şefaat ve intikam, çiftleme ve tekleme, çift ve tek ma'nalarına muhtemil bir cem-u fark ifade eder. Burada da elvetr Hamze, kisaî Halefi âşir kıraetlerinde «vav» ın kesriyle, Aşerenin mütebakîsinde feth ile okunmuştur. Yünusun zikrolunan kavline göre kesir, iki ma'naya da muhtemil ise de feth ile vetir ancak aded de ya'ni tek veya tekleme ma'nasınadır. Ve buna Kureyş lügati demişlerdir. Âlûsî derki: Vitr kesr ile de okunmuştur, bu Temîm lügatidir. Cumhur kıraati feth üzeredir ve bu Kureyş lügatidir. Sahib matlain beyanına göre de şefi' mukabili vetir de habr-ü hibr gibi feth-ü kesr ile lügattir. Amma tire, ya'ni hıkd-u kîn ma'nasına vitirde mesmu' olan yalnız kesirdir. Maamafih Asmeî bunda da iki lügat hikâye etmiştir اهـ. İşte Cumhur kıraeti feth ile olduğu bu da ancak aded ma'nasında Kureyş lügatı bulunduğu için müfessirîn burada kesir kıraetlerini de bu ma'naya haml ederek intikam ma'nasını hiç kale almamışlar, adede müteallık olan çift ve tek ma'naları üzerinde yürümüşlerdir ki şefi' ve vetir tekabülünden zâhir olan da budur. Gerçi kesir kıraeti ikisine de muhtemil ve «

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ

» ile anlatılan azgın müfsidler üzerine «

hasebiyle vetrin bu ma'naya hamline bir karîne olabilirse de fetih kıraeti buna

Sh:»5795

müsâid görülmediği gibi şefi' ve vetir tekabülü de şefaat ve intikam ma'nasında ma'ruf olmadığından bu ma'na hafî bir iymadan ıbaret kalmış olur. O halde çift ve tek ta'birinden ne anlamak lâzım gelir? «Lâmlar» cinse mahmul olduğu surette şübhe yok ki bu ta'bir bütün eşyaya şamildir. Zîra eşya, ya çift ya tek olmaktan hâlî olmaz. Bu takdirde cemi'i eşyaya kasem edilmiş olur. Bundaki fâide ise zaman tehavvülâtının her şey'e sereyanına nazarı dikkati celb ile fâniliğini bir ıhtardan ibaret olur. Bu takdirde murad « كُلُّ شَىْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ » müeddasınca vechullahdan ma'ada olan eşya olmak lâzım gelir. «âmlar» ahde mahmul olduğu surette de şefi' veya vetir olmakla ma'ruf bir çok şeylere muhtemil olur. Bundan dolayı müfessirîn burada otuzdan fazla vücuh zikretmişlerdir. Bunlardan rivayeten en kuvvetli olanlardan bir kaç tanesini zikredelim:

1 - Buharîde dahi Mücahidden merviy olduğu üzere « الشفع » mahlûk olan her şey, « وتر » Allah tealâ اهـ. Bu surette « وَمِنْ كُلِّ شَىْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ فَفِرُّوا اِلَى اللّٰهِ

اِنّنِى لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ » mezmunu olur « سُبْحَانَ الَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا » esmâi hüsnâ hadîsinde de « اِنَّ اللّٰهَ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ » vârid olduğu ma'lûmdur. Her mahlûkun bir misli veya zıddı vardırki bir şefi' teşkil ederler: küfr-ü iyman, saadet ve şekavet, hüdâ ve dalâlet, leyl-ü nehar, Sema ve Arz, bahr-ü berr, Cinn-ü İns, ruh ve cisim hep çifttir. Allah tealâ ise lâşerîkeleh, « لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَىْءٌ » vitrün, ehadün, samedündür.

2 - İmam Ahmed, ve Tirmizî, ımran ibni husayn radıyallahü anhden rivayet etmişlerdirki Resûlullah sallallahü aleyhi veselleme « وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ » den suâl olundu da salât, ba'zısı şefi' ve ba'zısı vitirdir buyurdu. Tirmizî buna Katâdeden garib demiştir. Bunu Imrandan, Abd ibni humeyd ve İbni cerîr ve İbni münzir ve İbni merduye ve İbni ebi hâtim de rivayet etmişler. İbni ebî hâtim, sahih demiştir.

Sh:»5796

3 - İbni Abbastan: zürare ibni ebî evfâ ve Ikrime ve ondan Katâde ve Dahhâk, demişlerdiki: şefi' Yevmi

nahir, vetir Yevmi arefedir. Leyalii aşir de, Câbir hadîsine evfak olan da budur. Allah tealâ ılmi ilâhîsinde bu aşir gecelerinin sair günlere fadlını ve bu iki günün de bu gecelerin sâirlerine fadl-ü hayrını bildirmek üzere bu on geceye ve iki güne kasem buyurmuştur. Kurban Bayramının ilk günü Zilhiccenin onuncü günü olmakla çift, dokuzuncü Arefe günü tektir. Ve bunlar asıl erkanı haccın eda olunabildiği birinci ve ikinci günlerdir. Arefata yetişen hacca yetişmiş olur. Yevmi nahirde de itmam edebilir. Bir de Nahir günü tek kalmıyarak nazîrleri de ona munzamm olur. Sonra iki gün hem Nahir, hem Teşrık, dördüncü bir de yalnız Teşrık olur. Bu sebeblerle Arefeye vitir, yevmi Nahre şefi' namı verilmiştir. Bu surette bu âyetler, yeknesak olarak hep Kurban bayramına tealluk etmiş olacağından hem vâzıhan mütenasib hem de ma'nîdardır.

Keşşaf hasiyesinde Taybî demiştir ki Imran ibni husayn hadîsiyle rivayet olunan salât tefsiri Resûlullaha merfu' olduğu için « لَا مَحِيدَ عَنْهُ » olan, ya'ni tercihi lâzım gelen tefsirdir. Lâkin Bahirde Ebu Hayyan da der ki Câbir hadîsi isnadca ımran ibni husayn hadîsinden esahtır. Ahid müteaddid olduğundan dolayı «lâm» ı cinse hamleden diğer bir takım müfessirîn de bunları hasır tarikiyle değil, ba'zı vücuh ile tefsîr kabîlinden add ederek tevhîde delâlet veya dînce fâide, yâhud mâ kabline ve mâba'dine münasebet noktai nazarından zâhir gördükleri daha bir çok şeyler saymışlar ise de hepsinin esası zikr ettiğimiz dört vecihde toplanmaktadır. İbni Cerîr demiştir ki en doğrusu Allah tealâ şefi' ve vetre kasem etmiş ne şefi'den ne vetirden bir nev'i ne: haber, ne de akl ile, tahsîs etmemiştir. Her şefi' ve her vetir bu kasemde dahildir.

Haseni Basrî Hazretleri de şefi' ve vetir her adede kasem olduğunu söylemiştir اهـ. Maamafih Câbir ve İbni

Sh:»5797

Abbas rivayetleri üzere aşri Zilhıcce geceleri ve Arefe ve Kurban bayramı günleriyle tefsîr hem âyetlerin tenâsükuna hem sûrenin mazmununa nazaran evfak ve ıbretlidir. Bunda şefi' ve vetrin muhtemil olabileceği ma'naların hepsine îma ve işaret bulunmakla beraber âlemde hayattan uhravî bir îd ve sürûre irmek için aşir geceleri gibi mahdûd olan beş on günlük ömürde cem'an ve ferden ıbadet ve mücâhede lüzumuna en vazıh bir misal ile tenbih de edilmiş oluyor. Leyal denilmekle buna işaret olunduğu gibi bilhassa şununla da bu ma'na anlatılmış demektir:

4. ﴿وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِ﴾ Ve giderken, ya'ni geçtiği sırada geceye kasem olsun - netekim Müddessirde « وَالَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَ » buyurulmuştu.

YESR, aslı yesrîdir. Fasıla için «ya» hazf olunarak «ra» nın kesresiyle iktifa olunmuştur, meczum

değildir. Onun için Nafi', Ebu Amr, Ebu Ca'fer kıraetlerinde vasılda, İbni Kesîr ve Ya'kub kıraetlerinde vakıfta ve vasılda «ya» ile « يَسْرِى » okunur. İsrâ gibi gece gitmek ma'nasına süra ve sirayetten muzari'dir. Gecenin gece gitmesi, gece içinde gece mülâhaza ettir gibi katmerli bir ifadedir. Bu gibi makamda tecrid mu'tad olduğundan mücerred yürümek ma'nasına hamli mütearef ise de bunda diğer iki nükte vardır. Birisi, geceden murad zulmet olduğuna ve zulmetin zevale yüz tuttuğu lâhzaya işaret olması, birisi de gecenin bir de gam ve elemle alâkadar olduğuna ve o gam ve elemin geçmek üzere bulunduğu lâhzaya işaret olmasıdır. Ki bu demler sabaha yakın olan mubârek sahar vakıtlarıdır. Bu ıtibar ile, fecir ve leyl cins için olmak daha şümullü olur ise de Bayram sabahı ve sabahı Bayram olan gecenin saharı olmak daha cem'iyyetli ve daha revnaklıdır. Bir takım müfessirîn de bunun leylei cemi' denilen Müzdelife gecesi olduğunu söylemişlerdir.

Sh:»5798

5. ﴿هَلْ فِى ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذِى حِجْرٍ﴾ Bunda: Bu kasemlerde veya bu zikr olunan şeylerde aklı kendisini fenâlıktan men'edecek bir akıl sahibi için büyük bir kasem veya kasem edilir, and verilir bir şey var değil mi? - Elbette var, çünkü bunlar öyle hâdiseler, öyle şeylerdir ki bir akıl sahibinin

bunlara ehemmiyyet vermemesi bunların feyz-u berekâtından, hassai irşadiyyesinden istifade etmek, kuvvet almak istememesi ihtimali yoktur. Ancak tam bir akıl sahibi bizzat bu hâdiselerin kendilerinde değil, onların muhdisi olan ve bu inkılâbâtı tedbir ve idare eyliyen rabbine istidlâl ederek en büyük kasemi bunların rabbine kasemde bulur. Zira « اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ » dur. Bütün bu hâdisat ve inkılâbat içinde mütekallib olan kalbler Allahı anmadan ıtminanı bulamaz. Bu kasemlerden bunu anmak için de iki vechi delâlet vardır. Birisi: Mücahidden rivayet olunduğu üzere elvitirden doğrudan doğru Allahı anlamaktır. Bu takdirde bunlar içinde en büyük kasem bir bunda bulunmuş olup itsifham doğrudan doğru takrîrî olur. İkincisi de bunların her birini âyâti ilâhiyyeden biri telâkkî ederek onlara kasemden asıl murad delâlet ettikleri rabbi vâhide kasem olduğunu, ya'ni hasıli ma'na: « وَرَبِّ الْفَجْرِ » ilh... ma'nasına raci' bulunduğunu anlamaktır. Bu takdirde istifham bunların bizzat kendilerinde değil, delâlet eyledikleri bir rabba kasemde âkıl için bir kasem vardır cevabını telkîn etmek üzere min vechin inkârî min vechin takrîrî olmuş olur. Fahri Razî bu vechi şöyle ifade etmiştir: « هَلْ فِى ذٰلِكَ قَسَمٌ » bir istifhamdır. Bundan murad da te'kiddir. Bu bir kimsenin bir hucceti bâhire zikr edip de nasıl bu zikr ettiğimde bir huccet var mı? Demesi gibidir. Ma'na: sahibi lübb olan bir kimse bilir ki Allah tealânın kasem ettiği bu şeylerde tevhîd ve rububiyyete delâlet eden delâil ve acâib vardır. Bunlar halikına

delâletleri ıtibarile kasem olunmağa lâyıktırlar demek olur. Kazıy demiştir ki bu âyet, söylediğimiz vechile, kasem bu ümurun rabbına vaki" olduğuna delâlet eyler. Zira bu âyet delâlet eyler ki bunda beliğ bir kasem vardır. Ve ma'lûm ki kasemde mubaleğa ancak Allaha kasem iledir. Ve çünkü âkılin bu ümura yemîn etmesinden nehiy vârid olduğu muhakkaktır اهـ. Bu iyzahat emsalı kasemler hakkında da unutulmamak gerektir.

HICR; meni' ve hacir ma'nasından me'huz olarak akıl ma'nasınadır. Zira akıl, sahibini fenâlıktan nehy etmek ıtibariyle nühâ denildiği gibi münasebetsizlikten men' etmek ıtibariyle de hıcir tesmiye olunur. Binaenaleyh zi hıcr, tam akıl sahibi demek olur. Bu kasemin cevabına gelince: Bunda da iki vecih vardır. Birisi; cevab, « اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ » dır. Arada âyetler mu'terizadır. İkincisi sahib keşşafın dediği gibi asıl cevab mahzuf olup delîli olan «

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ ... اِلَى ... فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ

» onun makamına ikame olunmuştur. Binaenaleyh esas ma'na şu olur: Bunlara kasem olsun ki

rabbin kafirlere azâb edecektir. « اَلَمْ تَرَ » görmedin mi? - Bu görmekten murad, kalben rü'yet, ya'ni ılimdir. Âsar ve ahbardan görmüş gibi bilmektir. Ad, ve Semud Fır'avn haberleri dillerde dâstan olarak tevatüren nakloluna gelmiştir. Âd ve Semud, Arabı bâideden olup Arabistanda bulunuyorlardı, âsâr ve harabeleri görülüyordu. Mısır kıt'ası da Arabistana yakın olmakla beraber Fir'avn kıssalarını Arablar Ehli kitabdan da işitiyorlardı. Aslı meşhud olan tevâtür dahi görülmüş gibi şübheden uzak zarurî ılm ifade ettiğinden ve bu kıssalar Kur'anda da tarafı ilâhîden mükerreren haber verildiğinden dolayı bu ılim rü'yet ile ifade olunmuştur, Hıtab, zâhirde Peygambere ise de bunu

Sh:»5800

duyup bilenlerin Bunları anlatmanın fâidesi de kâfirleri inzar, mü'minleri irşad ve evvelki Sûrede zikr olunduğu üzere Arzın ahvaline nazardan edinilecek ıbret misallerinden ba'zılarını tafsîldir. Çünkü sathı Arzın keyfiyyetleri tedkîk olunurken böyle münkarız olmuş akvamın eserleri, harabeleri de görülerek âlemin tekallübatından mebde-ü mead için ıbret alınmış, faîdeli amellerle biydûde amellerin farkına varılmış olur. Ya'ni görmezmisin; 6. ﴿اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ﴾ Rabbın nasıl etti Âde? - Nasıl azâb ile helâk etti? İbni Haldunun da zikr ettiği üzere tarihçiler Arabı: Arabı baide, Arabı âribe, Arabı

müs'taribe, Arabı müsta'cime diye dördü tasnîf ederek mülâhaza etmişlerdir. Arabı bâide, helâk ve müntekarız olmuş en eski Arablardır Âd, Semûd. Tasm, Cedîs bunlardandır. Arabı âribe, halıs Arablar demektir ki Kahtanîlerdir.

Arabı müsta'ribe, arablaşmış Arablar demektir. İsmail aleyhisselâm evlâdından olan ve Hazreti Peygamberin nesebini teşkil eden Adnanîler bundandır. Ceddi Nebî olan İbrahim aleyhisselâm Arab olmadığı için oğlu İsmail aleyhisselâmdan olan evlâdına Arabı müsta'ribe denilmiştir. Arab lisanı bunlarla yükselmiştir. Arabı müsta'cime, acemleşmiş Arab demektir ki İslâm fütûhatiyle cihana intişar edip muhtelif akvam ile ihtilât ederek lisanları Kur'anın nâzil olduğu fesahati gaybederek ucmelik karışmıştır. Nessabun demişlerdir ki Âd, Nuh aleyhisselâmın oğullarından Sâmın oğlu İremin oğlu Avsın oğlu Âdın evlâdından bir kavımdır ki Benî Hâşime Hâşim, Benî Temîme Temîm denildiği gibi Âd ismi sonra bu kabîleye ad olmuş ve bunların mütekaddimînine Âdi ûlâ, müteahhırînine Âdı uhrâ (veya ehîre veya âhıre) denilmiştir. Zikr olunan neseb gerek sahih olsun gerek olmasın bu kavım Âd namiyle ma'ruf ve bu nam ile Arab beyninde meşhur olmuştur. Bunlar

daha büyük dedeleri olan İrem namiyle de telkîb edilmiş. Ancak Âdi irem Âdı olânın ismi midir? Âdı ehîrenin ismi midir? Bunda ıhtilâf olunmuştur. Sûrei Necimde « وَاَنَّهٗٓ اَهْلَكَ عَادًا الْاُوْلٰىۙ » buyurulduğuna nazaran burada da Âdı İremin Âdı ûlâ olduğuna kail olan müfessirîn daha çok görünüyor. Oğuzlara Oğuz, Selçuklulara Selçuk denilmesi kabîlinden böyle ba'zı şahıs isimlerinin sonradan mensubu olan kavm ve kabîlesine ism olarak da ıtlakı şayi' olduğuna göre kütübi sâlifede pek uzun ömürlerle yad edilen ba'zı isimlerin böyle olması hatıra gelir. 7. ﴿اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِۙ﴾ İreme zatil'imade - İrem, ta'rif ve te'nis ile gayri munsarıf olduğundan fethe ile mecrurdur. Bu irem hakkındada üç kavil söylenmiştir. Birisi: Kabîle ismi olmasıdır ki bu surette Âdı beyan için atfı beyan olur. Mücahid ve Katâde demişlerdir ki ayniyle bir kabîle ismidir. Yine Mücahidden mervîdirki: İrem; kadîm demektir. İbni İshak da demiştir ki: İrem, Âdın hepsinin atasıdır. Şu halde dedelerinin ismine nisbetle Âdi ûlâ yâhud ûlâsı ve uhrasiyle bütün Âd demek olur. Zira İrem Adın dedesi olduğuna göre İrem kabîlesi Âd kabîlesinden eamm olmak lâzım gelir, Bu takdirde İremin sıfatı olan « ذَاتِ الْعِمَادِ » da ımadlı, direkli demek olarak üç vechile tefsîr edilmiştir:

1 - Imad, direk, üstüvane ma'nasına amed gibi müfred veya cemi olarak refîul'ımad ta'birinde olduğu gibi

uzun boylu veya boyları uzun olmaktan kinayedir. Çünkü «

وَاذْكُرُوٓا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَآءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِى الْخَلْقِ بَصْطَةً

» buyurulduğu üzere Âd kavmı uzun, iri cüsseli olduklarından boyları direğe teşbih edilmiş demektir. Netekim «recülün amedün ve umüddanün» denilir ki uzun demektir. Bu İbni Abbastan merviydir.

2 - Ikrime ve mukatıl demişlerdir ki göçüp kondukları evlerinin direkleri demek olup çadır halkı olduklarına

Sh:»5802

işaret olur. Netekim « «وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ

buyurulduğu vechile ahkaf taraflarında idiler.

3 - İbni Zeydden merviy olduğuna göre binalarının direkleri demektir. Çünkü «

اَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ اٰيَةً تَعْبَثُونَ

» buyurulduğu üzere yüksek yerde veya geçid başında

bir alâmet bina ediyorlardı.

İKİNCİSİ, Razînin nakline göre Ebu Rükayş: Ürum Âdın kabirleridir demiş ve « بِهَا اُرُومٌ كَهَوَادِى الْبُخْتِ » mısraını inşad eylemiştir. Filvaki' Kamusta da mezkûr olduğu üzere iremin cem'i olan âram gibi ürum da nişan ve alâmet olarak dikilen mîl ve menar gibi şeylere ıtlak edilir. Ve Âd kavmının kabirlerine denir. « مَفَازَةٌ لَيْسَتْ فِيهَا اَرَامٌ » denilir ki içinde hiç alâim olmıyan çöl demektir. Ve ba'zılarının kavlince âram bilhassa Âde nisbet olunan kadîm alâmetlere denir ki müfredi iremdir. Bu itibar ile ireme zatil'ımad = direkli, sütunlu irem, ya'ni kubur veya asâr ve alâim demek olur ki evvelki ma'nada bu, ımadın bir ma'nası olarak mülâhaza edilmiş idi. Bunda ise iremin kendisi olmuş oluyor. Bu surette Âdı beyan için ehli irem takdirinde olmak lâzım gelir.

ÜÇÜNCÜSÜ, Ebu Hayyanın tasrihine göre Cümhurun kavlince burada irem, Âde mensub olan bir medine, ya'ni büyük bir şehir ismidir ki vaktiyle Yemende olduğunu ve zatül'ımad denildiğini söylemişlerdir. Bunun Cennet evsafını işitmiş olan şeddad ibni Âd tarafından ona nazîr olmak üzere yer yüzünde âdeten bulunması muhal veya müsteb'ad bir surette senelerce mesaî ile yaptırılmış ve fakat içine girmesi nasîb olmadan kendisinin ve ahlinin ihlâk edilmiş bulunduğunu hikâye etmişler ve bu suretle Cenneti irem, bağı

irem nâmı mesel olmuştur. Bu hikâyenin mütezammın olduğu evsafa göre Cenneti irem, bu Dünyada tehakkuku muhtemil olmıyan muhayyel bir gaye olmak üzere tasvir edilmiş ve kuvvet ve şiddet

Sh:»5803

misali olan şeddad böyle bir gaye kurarak senelerce onu tehakkuk ettirmek için çalışmış olduğu halde içine girmeğe muvaffak olmadan helâk olup gitmiş olduğu anlatılmış demek olur. Müslimanlardan birisi ona girecek diye bir haber vârid olduğuna ve Abdullah ibni Kılâbenin devesini ararken ona girdiğine dair bir rivayet nakl ederlese de sahih değildir. Hâfız ibni Hacer mevzu' olduğunu söylemiştir. Şeddadın Cenneti bağı irem muhayyel bir efsanedir. Âhireti inkâr edip de Dünyada iken Cennete girmek istiyenlerin mahrumiyyetlerini tasvir etmek itibariyle dillerde dâstan olmuş bir temsildir. Hasılı bu üçüncü kavle göre ireme zatil'ımad, Âd kavmının, büyük direkler, üstüvaneler üzerinde bina etmiş oldukları zatül'imad ve irem namlariyle yad olunan büyük bir şehrin ismidir. Muhammed ibni Kâ'b buna İskenderiyye demiş, İbni Müseyyeb ve makbürî Dimeşk demişler ki muradları bunların mevki'leri olduğu zâhirdir. Fakat bunlara ta'n etmişler, Âdın menâzili Umandan Hadara mevte doğru Ahkaf tarafları olduğunu söylemişlerdir. Lâkin anlaşılıyor ki onlar Âdı iremin Âdı ûlâ değil Âdı uhrâ olduğuna kail olmuşlar, belki bir vakıtler İskenderiyye

ve Şam taraflarını da istîla etmiş olan Amalikanın - ki «

قَالُوا يَامُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ » âyetinde geçtiği üzere cebbarîn namiyle

de yad olunmuş Âd gibi iri cüsseli bir kavm idi - Âdı uhrâdan olduklarını söylemek istemişlerdir. İremin şehir

olduğunu söyliyenler de Âdı uhrâyı kasd etmiş olmak gerektir. Netekim Vennecmi sûresinde «

وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ » âyetinde sahib keşşaf Âdı ûlâ kavmi Hud, Âdı uhrâ irem diye

zikr etmiştir. Çokları me'rib olması da pek melhuzdur. Şeddadın Aden taraflarında köşkleri altın ve

gümüşten, üstüvâneleri zeberced ve yakuttan, muhayyirül'ukul türlü eşcar ve enhardan yüzlerce sene

yapmak için çalışıp da tam içine gireceği

Sh:»5804

zaman kendisinin ve ehlinin Semadan bir sayha ile helâk oldukları söylenen İrem cenneti hikâyesi ise

ölmeden Dünyada Cennete girmek istiyenlerin sureti hırmanlarını anlatan tahyilî bir tasvir olmak zâhirdir.

İremin bir Medîne olduğunu söyliyen bu üçüncü kavilde de İrem, Âddan atfı beyan olmak için ehli irem

takdirinde olmak veya bedeli iştimal yapılmak iktiza eyler. Zatil'ımad da İremin sıfatı veya bedeli olur. Birinci

vecihte ashabı hayme olan Âdı ûlânın vasfı, üçüncü vecihte ise ikisine de muhtemil olmak üzere üç vecihte

ûlâ ve uhrâ bütün Âdın vasfı anlatılmış demek olur.

8. ﴿اَلَّتِى﴾ Öyle Zâtil'ımad veya öyle Imad, yahud öyle İrem ki ﴿لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى الْبِلَادِ﴾ beldeler içinde misli yaradılmamıştı - bu tavsif, İremin bî misil bir belde olmasında zâhirdir. O kavmın kuvvet ve kamette misli yaradılmamıştı ma'nasında olmak muhtemil ise de şehr olması daha mütebadir. Misli yaradılmamış olması da o zamana kadar demek olmalıdır.

9. ﴿وَثَمُودَ﴾ Ve Semûde - nasıl yaptı? ﴿الَّذِينَ﴾ onlar ki ﴿جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾ vâdîde kayayı kesip biçiyorlardı - Bu suretle kendilerine evler yapıyorlardı ki bu Allahın onlara vermiş olduğu bir kuvvet ve san'at idi. Cevb, bir şeyi yaka biçer gibi kesip biçmektir. Mesafe kat' etmeğe de Cevb ta'bir olunur. Netekim « جُبْتُ الْبِلَادَ جَوْبًا » denilir, o memleketlerde cevelân ettim, hepsini baştan başa kat' eyledim demektir. İbni Abbas demiştir ki: Beldeleri dolaşırlar ve « تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا » buyurulduğu üzere dağlardan, kayalardan yontma evler, havuzlar ve istedikleri gibi binalar yaparlardı اهـ. Mukatil demiştir ki: Vâdî, vâdil'kurâdır اهـ. Ve denilmiştir ki dağları, kayaları, mermerleri ilk yontan Semud

idi, bin yedi yüz kadar Medîne yapmışlardı, hepsi taştan idi, bir de denilmiş ki vâdîlerini kesmişler, sularını yonttukları bir kayanın içine mahzen halinde celb etmişlerdi. Semûd dahi Âd gibi Arabı bâideden meşhur kabîledir, denilmiştir ki dedeleri Semûdun ismini almışlardır. Semûd Cedîsin biraderi ve bu ikisi Âber ibni irem ibin Sam ibni Nuh oğullarıdır. «Âber» yerine «kâsir» de denilmiş ve bunun Tevratta Câsir ibni İrem ibni Sâm denilen oğlu İremin Tevratta Aram diye ma'ruf bulunduğu söylenmiştir. Nessabûnun zikr ettikleri bu neseb, sahih olsun olmasın, Arebda semûd ve Şam ile Hıcaz arasında Hıcirde menzilleri ma'ruftur. Nasıl helâk edildikleri de müteaddid sûrelerde geçmiştir.

10. ﴿وَفِرْعَوْنَ ذِى الْاَوْتَادِۙ﴾ Ve o evtâdın, kazıkların sahibi Fir'avne - Nasıl yaptı?

Bilmezmisin? Mûsâ ve Fir'avn kıssaları da müteaddid sûrelerde geçdi. Evtâd, ma'lûm ki vetedin cem'i olup kazıklar demektir. Kur'anda « وَالْجِبَالَ اَوْتَادًا » diye dağlara da evtad ta'bir edilmiş olduğu ma'lûmdur. Kazık, kuvvet ve sebat vesaitinden olduğu için zül'evtad vasfı da kuvvet ve sebat ifade eder. Bu ta'bir, bizim «Dünyaya kazık kakmak istiyor» ta'birimizin de menşei gibidir. Müfessirîn bunun hakkında da

bir kaç vecih söylemişlerdir. Askerinin ve kondukları yerlerde çaktıkları çadır kazıklarının çokluğu, işkencelerinin şiddeti, ve şâirin: « فِى ظِلِّ مَلِكٍ رَاسِخِ الْاَوْتَادِ » dediği gibi kuvvetli mülk ve rical sahibi olması ma'nâlarından kinaye olduğu söylenmiştir. Katâdenin Saîd ibni Cübeyirden rivayetinde de o evtad, bir takım melâıb idi, onun altında onun için oynarlardı denilmiştir. Maamafih bundan bizim en açık olarak anlıyabileceğimiz ma'nâ, bu evtad Mısırda ma'ruf olan dağ gibi Ehramlara işaret olmasıdır. « اَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ » diyen Fir'avn bu ehramlarda sahib bulunuyor ve bunlarla Dünyaya kazık kakmak istediklerini gösteren bir emel ve kuvvet

Sh:»5806

ibraz ediyordu. Ehramların hepsi bir Fir'avne âid olmasa da her Fir'avn onlara sahib olduğu gibi Musânın Fir'avni de bütün Fir'avnlığın mümessili olarak mevzuı bahis demektir. Ehramların mahiyyeti halka fâideli bir şey değil, Fir'avınların zulumlariyle keyfleri için oynanmış melâıb demektir. Ve demek ki bunların altında onlar için bir çok oyunlar oynanmıştır. Mısırlı Şeyh Abdüh demiştir ki Mısırlıların bıraktıkları ebniyei bâkıyeden evtad ile ta'bir ne güzeldir. Çünkü bunlar ehramdır ve görenin gözünde manzaraları Arza çakılmış birer kazık manzarasıdır. Hattâ Mısırlıların büyük heykellerinin aksamındaki şekli de maklub evtad

şeklidir. Her kısım enli olarak başlar, başladığından ince bir uçla nihayet bulur. Fir'avne nisbeti sahih olan evtad bunlardır. Hem de muhatab için ma'huddur اهـ. İşte Âd o ımadları, Semûd o kestikleri kayaları, Fir'avn bu kazıkları ile Dünyaya kazık kakmak istiyen şiddetli, kuvvetli, uzun emelli kimselerdi. 11. ﴿اَلَّذِينَ طَغَوْا فِى الْبِلَادِ﴾ Onlar ki o beldelerde tuğyan etmişlerdi - Her biri kuvvetlerine mağru, arzularına tabi' olarak bulundukları memleketlerde hak ve adalet hududunu aşıp halkın ve halikın hukukuna tasallut ve tecavüzde ileri gitmişlerdi 12. ﴿فَاَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ﴾ da oralarda dâhilen ve hâricen fesadı çoğaltmışlardı - Zulüm, israf, sefâhetle çok fesad yapmış, nizamı, ahlâkı, efkârı bozmuşlardı. 13. ﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾ rabbin de üzerlerine bir azâb kamcısı dökü verdi - Ya'ni her birinin üzerine azâbdan bir kamçıyı döker, yağdırır gibi şiddet ve tevâli ile indirip mütevali darbelerle çarpıverdi ki tafsîli bir çok sûreler de geçti.

سوط SEVT, aslında karıştırmak ma'nâsına masdar olup deriden örülmüş katları birbirine karıştırılmış olan kamçıda şâyi' olmuştur. Birbirine ıhtilât etmiş türlü azâbın

darbeleri kamçıya teşbih olunarak tevalî üzere indirilmesi de şiddetle döğmek ve yağdırmak gibi sabb ta'biriyle ifade olunmuştur. Azâbın nekire olması ile de her birine olan azâbın başkalığına işaret kılınmıştır. 14. ﴿اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ﴾ Muhakkak ki rabbin her halde mirsad, ile gözetmektedir. - Bu cümle kasemin cevabını te'kid veya ta'ziybi ta'lildir. MİRSAD, râsıdların rasad ettikleri, gözettikleri mekândır. Amme de « اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا » bak. Kelâmda istiarei temsîliyye vardır. Ya'ni seni yetiştiren, her işini tedbir eden rabbın kulları üzerinde mirsaddan gözeten bir râsid gibi her dem ve her halde gözetip duran bir şahid ve nâzırdır. Hiç bir şeyi kaçırmaz, her birine bakar ameline göre mücazat eder. Onun için yeryüzünde fesadı çoğaltıp duran ehli tuğyan Allahtan, Allahın azâbından kaçıp kurtulacaklarını zann etmesinler.

Rabbının şanı bu: Kullarının Âhıret için sa'yini gözetir. İnsana gelince onun da buna göre rabbinin rızası için çalışması ıktiza eder. 15. ﴿فَاَمَّا الْاِنْسَانُ﴾ Fakat o insan - gafil insan öyle yapmaz da Dünya zevklerini gözetir. Onun için ﴿اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ﴾ her ne zaman rabbi onu imtihan eder, mükellef kılar. İbraz edeceği hale göre Âhırette mes'ul etmek, ona göre mücazat veya mükâfat eylemek üzere imtihan muamelesi yapar, vazife tahmil eder ﴿فَاَكْرَمَهُ﴾ de o sebeble ona ikram eyler - hoşuna gidecek ıkbal ve cah ile yüze çıkarır ﴿وَنَعَّمَهُ﴾ ve onu tanîm eyler - bol bol ni'met ve

mal ile rızkını çoğaltır, refaha irdirirse. Ebüssüud ve ona tebean Âlûsî « فَاَكْرَمَهُ » da «fa» yı tefsîriyye add etmiş ve çünkü ikram ve ten'îm ibtilâ ile muradın aynidir demişlerse de fikrimizce bu doğru değildir. Bu « فا » sebebiyle olmalıdır. Zira murad, mutlak ikram ve

Sh:»5808

tenîm değil, imtihan ve teklif hizmetiyle mukayyed ikram ve ten'îmdir. Bu sebebledir ki iki ikram arasında fark vardır. İnsana Dünyada olan ikram ve ten'îm böyle imtihan hikmetiyle olduğu, bunun ise hisab ve mes'uliyyeti ağır bulunduğu halde gafil insan onu düşünmez de ﴿فَيَقُولُ رَبِّىٓ اَكْرَمَنِۖ﴾ rabbım bana ikram etti der - bilâ kayd-ü şart mutlak surette ikram olunmuş gibi mahzuz olur, sevinir. Kendisini Allahın ilel'ebed mükrem kıldığı sevgili kullarından imiş gibi farz eder. O yüzden büyük felâketlere düşebileceğini ve asıl ikramın uhrevî muvaffakıyyette olduğunu mülâhaza etmez. Ve ondan dolayı mes'uliyyeti hisaba almıyarak zevk-u sefahete, tuğyan-ü fesada dalar, küfrâna husrana gider.

16. ﴿وَاَمَّآ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ﴾ ve amma her ne zaman rabbı onu imtihan eder - sabrına göre Âhırette mükâfat etmek üzere imtihan muamelesi yapar ﴿فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ﴾ da o

sebeble ona rızkını daraltırsa - bunun da hisabda hafifliğini ve Âhırette ecr-ü sevabının büyüklüğünü ve

binaenaleyh bu başkaca bir kerem ve himayet olduğunu da düşünmez de

﴿فَيَقُولُ رَبِّىٓ اَهَانَنِۚ﴾ rabbim bana ihânet etti der - rabbim bana hor baktı, tahkîr etti diye

gücürgenir. Rızk, az da olsa yine şükrü bilinmek lâzım geldiğini ve azın kadrini bilmiyen çoğununkini de

bilmiyeceğini fark etmiyerek rızk darlığını kendisine mahza bir horluk ve hakaret telâkkî eder de rabbinin

sair ni'metlerini kale almaz. Çünkü nazarı fazîlette değil, Dünya zevkındadır. 17. ﴿كَلَّا﴾ hayır hayır

-imtihan için olan rızk genişliğine, Dünya refah ve ni'metini mutlak ikram saymak da doğru değil, rızk

darlığını mutlak ihanet ve hakaret saymak da doğru değildir. İkisi de birer imtihandır. Huküm, imtihanda

muveffakıyyete

göre neticede belli olacaktır. Belki ikram sanılan bir istidrac ile neticede zillet, ihânet sanılan da bir vikaye

ile neticede ikram çıkacaktır. «

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ

خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا» ﴿بَلْ﴾ kavlî takbihten fi'lî takbîhe, ferdden

cem'a intikal ile tekdir ve tevbihte terakkî ve mekârimi ahlâka sevktır. Ya'ni ey rabbinden hep ikram bekliyen ve rızkının daralıvermesini horluk ve hakaret telâkkî eden insanlar! Doğrusu siz vazifelerinizi yapmazken rabbınızdan ne yüzle ikram beklersiniz ki ﴿لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ﴾ yetîme ikram etmiyorsunuz - rabbınızın size imtihan için ikram etmiş olduğu ni'metlerden üzerinize düşen vazifeyi yapmıyor, yetime birr-ü ihsan ile ikram etmeniz lâzım gelirken etmiyorsunuz, nasıl olurda siz rabbınızın ındinde ikrama lâyık olursunuz? 18. ﴿وَلَا تَحَاضُّونَ﴾ - Tefaül babından aslı « تَتَحَاضُّونَ » dir. Nafi', İbni kesîr, İbni Âmir kıraetlerinde hanın zammiyle elifsiz « لَا تَحُضُّونَ » okunur. Ebu Amir ve Ya'kub kıraetlerinde de bu fi'iller hep «ya» ile gaib sıygası üzerine « وَلَا يَكْرِمُونَ، وَلَا يَحُضُّونَ، وَيَأْكُلُونَ، وَيُحِبُّونَ » okunur. ﴿عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ﴾ ve miskîni ıt'âme, ya'ni yoksul fukaranın karnını doyurmağa, bakımları esbabına birbirinizi teşvîk ve tergib etmiyorsunuz. - Bu hususta birbirinizle müsabeka etmeniz lâzım gelirken siz bil'akis ondan kaçınıyor birbirinizi tenfir ediyorsunuz. Belki onlar üzerinden geçinmek isteyip tuğyan ediyorsunuz 19. ﴿وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ﴾ - Türas, aslı « وراث » olup mîras demektir. « Vav » mazmum olmağla «ta» ya kalb olunmuştur. Ya'ni ne yetîme ikramı, ne de fakîre ıt'âmı hoşlanmadığınız halde başkasından mevrûs kalan malı yiyorsunuz ﴿أَكْلًا﴾ öyle bir yiyiş

yiyorsunuzki ﴿لَمًّا﴾ lemm suretiyle - Lemm, iyisine kötüsüne bakmayıp cem' etmek, derip toplamak, bir de bir yere inip konmak ma'nalarına gelir. Burada eklin sıfatı olmak hasebiyle haramına helâlına bakmayıp yiyişte toplamak, toptan yemek, yâhud hazıra konarak nereden geldiğini düşünmeksizin acımadan yemek ma'nalarını ifade ederki ikisi de hak ve hukuku gözetmiyerek şiddetli hırs ve iştiha ile oburcasına yemek demek olur. Müfessirînin beyanına göre murad, yetimlerin ve vereseden sairlerinin hukukunu gözetmiyerek hırs ile mîrasın hepsine konmak istemek, yâhud alnı terlemeden eline geçen mîrası hayra yaratmayıp bir çok mîrasyedilerin yaptığı gibi israf ve sefahetle zevk-u safa yolunda yiyip bitirmek huylarının zemmidir. Hem mîrası öyle bir yiyiş yiyorsunuz. 20. ﴿وَتُحِبُّونَ الْمَالَ﴾ ve hem malı seviyorsunuz. ﴿حُبًّا﴾ öyle bir seviş ki ﴿جَمًّا﴾ çok, yığmacasına - bütün hırs ile. Düşünmiyorsunuz ki sahibinin elinde hayr için sarf edilmeyip yığılan mal, mîras yedilerin ellerinde sefahet yollarında yenilip telef olup gidiyor. Kazanıp yığana vizr-ü vebalinden başka bir şey kalmıyor. Bütün bunlar Âhıreti düşünmemek, Hak tealânın mirsad ile gözetmekte olduğunu hisaba almamaktan neş'et eder. 21. ﴿كَلَّا﴾ Hayır hayır - öyle yapmayın, mîrasa, mala öyle hırs ile sarılmayın da hayatta fursat elinize

geçmiş iken Allah için güzel amellere çalışın, hayirler takdim edin, yetîme ikram, fukaraya it'am için

birbirinizi teşvık ederek hayırda müsabeka edin, Âhıreti gözetin. Çünkü -

﴿اِذَا دُكَّتِ الْاَرْضُ﴾ Sûrei Hâkkada «

وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً» bak. Dekk, divar ve dağ

kabîlinden şeyleri yapıp hurdühaş etmek ve tesviye eylemek ma'nalarına geldiği ve dekk ile dakkın

müşahebeti ve farkı

Sh:»5811

geçmişti ﴿دَكًّا دَكًّا﴾ - bu tekrar, mücerred te'kid için değil istîab ve tevalîyi ifade içindir. Fevc

fevc, alay alay geldiler demek gibidir. Ya'ni Arz mütevalî sarsıntı ve çarpışmalarla dekkten dekke, çarpıla

çarpıla, yıkılıp, düzlenliği hebâen mensûrâ toz duman olduğu 22.

﴿وَجَآءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا﴾ ve rabbin saf saf Melekle geldiği vakıt - Hak

tealânın böyle gelmesi mekândan mekâna intikal ma'nasına olmayacağı ma'lûmdur. Onun için bu gelişin

ma'nasında müfessirîn bir kaç vecih söylemişlerdir. Münzir ibni Saîd demiştir ki: Bu mecîi ma'nası nukle

mecîi değil, Hak tealânın halka zuhurudur. Netekim Tâmmenin, Sahhanın gelmesi de böyledir. Bir kısım

müfessirîn, ma'na, hazfi muzaf ile « وَجَآءَ اَمْرُ رَبِّكَ » rabbinin emri, hukm-ü kazası veya kahrı geldiği vakıt demektir demişler. Bir çokları da Allah tealânın kudret ve saltanatı âyâtının zuhur ve tebeyyününü temsil olduğuna kail olmuşlardır. Şanı ilâhî bir hukümdarın bizzat hâzır olarak icrayi siyaset ettiği haliyle temsil olunmuştur. Zira onun bizzat huzuriyle zâhir olan heybet yalnız vüzera ve vükelâsının ve bütün asâkir ve havassının huzuriyle zâhir olan heybet ve saltanattan yüksek olur. 23. ﴿وَجِىۡٓءَ يَوۡمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ﴾ ki o gün Cehennem de getirilmiştir. - « وَبُرِّزَتِ الۡجَحِيۡمُ لِلۡغَاوِيۡنَ » buyurulduğu vechile azgınlar için ibraz ve izhar olunmuş, artık inkârına, ihtirazına imkân kalmıyacak surette meydana çıkarılmıştır. ﴿يَوۡمَئِذٍ﴾ o gün - «izâ» dan bedeldir. Cevabı şudur: ﴿يَتَذَكَّرُ الۡاِنۡسَانُ﴾ o insan anlar - o gafil insan evvel Dünyada anlamadığı hakikati o gün anlar. Tutmak istemediği öğüdü tutmak ister ﴿وَاَنّٰى لَهُ الذِّكۡرٰى﴾ amma ona o anlamadan

Sh:»5812

ne fâide? - Çünkü iş işten geçmiş, geri dönüp de bir iş yapmak ihtimali kalmamış, o anlamanın hukmü, azâb ve husranın şiddetini duymak hasret, ve nedâmetle şöyle inlemekten ıbaret olur: 24. ﴿يَقُوۡلُ﴾

der: ﴿يَالَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِىۚ﴾ - Takdimden murad ilerisi için önceden hayırlı ameller yapmaktır. « لِحَيَاتِى » de « لام » ta'lil ve tevkıyt içindir. Ta'lil olduğu takdirde hayattan murad Âhıret hayatı, tevkıyt olduğu takdirde ise Dünya hayatı olur. Ya'ni derki: Ah nolurdu ben hayatım için yâhud hayatımda önceden hayırlar yapmış, salih ameller takdim etmiş olsa idim!... 25. ﴿فَيَوْمَئِذٍ﴾ hasılı o gün 26. ﴿لَايُعَذِّبُ عَذَابَهُۥٓ اَحَدٌ ۙ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُۥٓ اَحَدٌۘ﴾ - Buradaki «azâbehu» ve «vesâkahu» zamirlerinde iki vecih vardır: Birisi Allaha raci' olmasıdır ki Allahın o gün o insana ettiği âzâbı kimse edemez ve vurduğu bağı kimse vuramaz. Demek olur. Bundan murad da o günkü azâbın şiddetini, kayd-ü bendin kuvvetini beyan olur. Birisi de insana raci' olmasıdır ki bu daha râcihtir. Bu surette ma'na şu olmalıdır: O gün öyle diyecek olan insanın kendine ettiği azâbı başka birisi etmez ve kendine vurduğu bendi kimse öyle sıkı vuramaz. Çünkü bugün bu azâb ve bend ona sırf kendi küfrünün ve kötü amellerinin cezası olduğundan kendi kendine etmiş demektir ki « وَمَآ اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَۖ » mazmunudur. Kisaî ve Ya'kub kıreatlerinde « لَايُعَذِّبُ » ve « لَا يُوثِقُ » « ذال » in ve « ثا » nın fethiyle meçhul okunur ki bunda zamîrin o insana raci' olduğu müteayyindir. Onun azâbı gibi kimse ta'zib olunmaz ve onun bağlanışı gibi kimse bağlanmaz.

Dünyaya gönül bağlıyan ve ıtminanını ancak Dünya lezâizinde bulan kâfir insanın âkıbeti bu olduğu anlatıldıktan sonra buna mukabil Allaha gönül bağlıyan ve ıtminanını ancak onun zikr-ü itaati ile rızasında bulan

Sh:»5813

nefsi mutmeinnenin âkıbeti anlatılmak için de buyuruluyor ki:

27. ﴿يَآ اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾ Ey nefsi mutmeinne! - İlh... Sözün gelişi bu hıtabın da o gün olacağını anlatıyor. « اِرْجِعِى » emrinin de filhal olmayıp istikbale aid olması zâhirdir. Onun için müfessirîn bunun kavil takdiriyle hikâye suretinde zikr edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu üslûbi ifade Kur'anın i'cazı tarzlarından birisidir. Bunda samii derhal istikbale hazırlıyacak bir telkiyn vardır. Ya'ni o gün kâfir insan hakikati anlayıp « يَالَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِىۚ » diyecek, öyle olmayıp hakkı önce anlamış, iyman etmiş, ıtminanını iyman ve ihlâs ile rabbine hayır takdim etmekte bulmuş olan her nefsi mutmeinneye de rabbi Allah tealâ diyecek ki ey o nefsi mutmeinne 28. ﴿اِرْجِعِى اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةًۚ﴾ dön rabbine hem radıye olarak hem

merdıyye - öyle bir halde dön ki sen rabbından hoşnud, rabbın de senden hoşnud. «

﴿فَادْخُلِى فِى عِبَادِى﴾ dön de gir ﴿رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ﴾ » 29.

kullarım içine - bana ıhlâs ile kulluk eden, bana ihtısas ile temayüz eyliyen halis ıbadi salihîn zümresine katıl «

﴿وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُولٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّٖنَ وَالصِّدّٖيقِينَ وَالشُّهَدَآءِ وَالصَّالِحِينَ ۚ وَحَسُنَ اُولٰئِكَ رَفِيقًا﴾ » 30. ﴿وَادْخُلِى جَنَّتِى﴾ ve gir Cennetime - onlarla beraber. Müfessirînin beyan

ettiği diğer bir ma'na ile: Mükarrebîn sırasına dizil ve onların nurlariyle parla. Zira kudsî temiz ruhlar: Nüfusi zekiyye karşılıklı aynalar (merayayı mütekabile) gibi mütekabilen birbirine in'ıkâs ettikçe nurları artar. Diğer bir ma'na ile: Cesedlere gir, onlarla birlikte dâri sevaba gir.

Yukarılarda da geçtiği üzere Nefs, bir şeyin kendisi denilen zat ve hakikatidir. Netekim «o binefsihi kaim» denilir.

Bizatihî, ya'ni kendi kendine duruyor demektir. İnsanın nefsi de ben dediği zat ve hakikati, kendisidir ki kendisine muhtelif şüunâtı içinde vahdetle bir şuuru, duygusu vardır. Bu itibar ile biri duyan: Şair, biri de duyulan meş'ur olmak üzere iki haysiyyeti haizdir. Nefsin hakikati bu iki haysiyyetin vahdet ve intıbakı noktasındadır. Bununla beraber uyku, gaflet, baygınlık. Ölüm hallerinde olduğu gibi yekdiğerinden ayrılan bu haysiyyetlerden her biri itibariyle dahi mülâhaza olunur da ba'zan yalnız hassasiyyet ba'zan mücerred temyiz ve idrâk ile irade mebdei olarak kendisiyle gayrisini şuur ile temyiz veya tevhîd eden ruha dahi nefs ıtlak edilir ki nefsi hassase veya şehevâniyye, nefsi derrâke veya natıka denilmesi bundandır. Bu ma'naca nefse lisanımızda can ta'bir olunur. Duyan insan ile duyulan insan arasına hail girebildiği, ya'ni insanın şuuriyle meş'uru her zaman muntabık olmayıp ayrılabildiği de meczum ve muhakkaktır. Demek ki insanın nefsine ıntıbakı, ciheti vahdeti kendisinde değil, kendisinin fevkında bir hakikattedir ki o insanın ve her şeyin rabbi olan Allah tealâdır. «

وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهٖ وَاَنَّهٗٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

» buyurulduğu üzere Allah tealâ kişi ile kalbinin arasında hail olur. Ve onun için insanlar hep ona haşr olunur, ona toplanır « قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى » mısdakınca ruh, emri rabb olduğu gibi «

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِى لَمْ تَمُتْ فِى مَنَامِهَا ۚ «

buyurulduğu üzere insanın ruhu, şuuru kendinden ayrıldığı ölüm ve uyku sırasında nefisleri kabzeden

Allahtır. Onun için insan kendinden geçtiği zaman kendini kendinde duymaz olmakla yok olup gitmiş değil, ruhu ve bütün hakikati ile dönüp Allaha rücu' etmiştir. O vakıt artık insan kendisini kendinde değil, ancak rabbinin huzurundaki bütün hakikatiyle doyacak, ona göre ya muazzeb veya radıye ve merdıyye hoşnud olacaktır. Artık ebedî ve na mütenahi olan bu azâb veya hoşnudluğa nazaran şübhe yok ki bir kaç günlük Dünya

Sh:»5815

azâb ve lezzetleri hiçtir. Hasılı insanın nefsi, şâir ve meş'ur her iki hasiyyetle ben dediği zat hakikatidir. Yalnız idraki haysiyyetiyle ruha da ıtlak edilir. Onun için burada çokları zat ma'nasına ba'zıları da ruh ma'nasına telâkkî etmişlerdir. Şu halde nefsi mutmeinne, itmi'nâne irmiş zat veya ruh demek olur. Razî der ki: İtminan, istıkrar ve sebattır. Bu ıstikrarın keyfiyyetinde de bir kaç vecih vardır.

BİRİNCİSİ, hiç bir şübhe ile bulanmıyacak vechile hakka yekiyn, zevkına irmektir. Netekim «

وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِىْ » kavlinden murad budur.

İKİNCİSİ, « لَاخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَاهُمْ يَحْزَنُونَ » medlûlünce havf-ü hüzünden sarsılmıyacak vechile emniyyet hasıl etmektir. Bu hassa ise ölüm sırasında ve ba's sırasında ve Cennete dühul sırasında « اَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ » hıtabı işidilmekle olur.

ÜÇÜNCÜSÜ, Kur'an ve bürhan mutabıktırlar ki bu itminan ancak zikrullah ile olur. Kur'an « اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ » diyor. Bürhanda iki vechiledir: Birisi kuvvei âkıle esbab ve müsebbebât silsilesinde terakkî ettikçe lizatihi mümkin olan herhangi bir sebeble vasıl olsa akıl ona diğer bir sebeb taleb eder. Onunla durup kalmaz, mütemâdiyen her şeyden daha a'lâsına intikal eder. Bu terakkîde ta bütün hacetlerin kesildiği ve bütün zarûretlerin müntehî olduğu vücudu kendinden, lizatihi vacibülvücuda müntehî oluncıya kadar gider. Onun önünde hacet durduğu için akıl da durur ve ona ıtminan hasıl eder. Kuvvei âkıle mümkinattan herhangi bir şeye nazar ve iltifat etmiş ise onda istıkrarı muhaldir. Vacibülvücudun celâline nazar edip hepsinin ondan olduğunu bildiği zaman da ondan intikal etmesi muhaldir. Demek ki ıtminan ancak vacibülvücudu zikr ile hasıl olur. Bir de abdin ihtiyacâtı gayri mütenahîdir. Allahın imdadı olmadıkça da mâsıvanın

hepsinin bekası, kuvveti mütenahîdir. Gayri mütenahî ise mütehanî ile telâfi olunamaz. Onun için abdin nihayetsiz olan haceti mukabilinde Allahın nihâyetsiz olan kemali lâzımdır ki istıkrar hasıl olabilsin, o halde sâbit olur ki her kim ma'rifetullahı Allahın gayri bir şey için ıhtiyar ederse o mutmein değildir. Onun nefsi nefsi mutmeinne değildir. Onun nefsi nefsi mutmein değildir. Amma her kim ma'rifetullahı onun gayri bir şey için olmıyarak ıhtıyar ederse işte o nefsi mutmeinnedir. Böyle olan her kimsenin ise ünsü üns billâh, şevkı şevk ilellah, bekası beka billâh, kelâmı maallahtır. Onun için o kimse Dünyadan müfarekatı sırasında lâ cerem « اِرْجِعِى اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً » hıtabiyle muhatab olur. Bu öyle bir kelâmdır ki bundan insan ancak ilâhî kuvvei fikriyye de yâhud tecrid ve tefridde kemale yettiği zaman istifade eder اهـ. Demek ki nefsi mutmeinne haddi zatinde istıkrarı olmayan ve kendileri ihtiyactan âzâde bulunmıyan esbab ve müsebbebat silsilelerinden geçip bizzat müessir olan mebdei a'lâyı ma'rifete yükselerek onu tanımak gayesinde karar kılan ve vücudunda ve sair şüununda onun gayrisinden müstağni olarak ona ancak onun için tevhîd ve ıhlâs ile mutı' ve münkad olan nefs demektir ki bu ta'rifin hasılı « بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهٖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ » mazmunu üzere Allah için islâm ve ihsan ile havf-ü

hüzünden halâsa iykanı «

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ» mazmunu üzere

nefsini yalnız rızaullahı talebe bağlıyarak tabiatı hayvaniyyeden nefsi emmare tekazasından, nefsi levvame melâmetinden, mâsıvaya esaret kaydlarından kurtarıp ilâhî ahlâk ile tehalluk ederek Allah yolunda mal ve caniyle yetişebildiği hayrı yapacak hakikî hurriyyeti kazanmak kararıdır. Netekim bundan sonraki Sûrede «

فَكُّ رَقَبَةً» ile bu ma'na tasrih edilmiştir. Hakka itmi'nan ile mü'min, hiç bir şekk-ü vehim çalkalamıyacak vechile yekıyn serinliğine irmiş nefis, yâhud hiç bir havf-ü hüzün sarsmıyacak nefsi âmine diye ta'rif de onun birer

Sh:»5817

ifadesidir. İbni Cerîrin nakline göre İbni Abbastan: Nefsi mutmeinne, musadıka. Katadeden: Allahın va'dine mutmein, kavlini musaddık. Mücahidden: Allah, rabbi olduğunu musaddık mûkın ve her yaptığı işte onun emrine müslim ve münkad. Diğer bir ifade ile: Allah rabbi olduğuna îykan etmiş, gönlünü ancak ona vermiş, kalbi onun emriyle çarpar, nefsi münîbe ve muhbite. Diğer bir ifade ile: Likaüllahe îykan etmiş, gönlü onunla çarpar «

اَلَّتِى اَيْقَنَتْ بِلِقَآءِ اللّٰهِ وَضَرَبَتْ لَهُ جَاشًا» diye merviy

olan tefsirler de «

﴿اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اِيمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾. ﴿اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهٗۤ اَسْلِمُواۡ وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَۙ اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلٰى مَاۤ اَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِى الصَّلٰوةِۙ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾. ﴿وَاَنَابُوۤا اِلَى اللّٰهِ﴾ » gibi âyetler

mazmunlarına dahi işaret ederek yekdiğerini mütemmim olan ta'riflerdir.

Sofiyyenin de nefsin meratibi ve makamatı ve ahvali üzerinde uzun sözleri vardır. Hattâ bütün tesavvuf « مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ » düsturiyle onun üzerinde dolaşır. Ez cümle nefsi şu meratib üzere tasnif ederler: Nefsi emmare, nefsi levvame, nefsi mutmeinne, nefsi radıye, nefsi mardıye, nefsi mülheme, nefsi zekiyye.

« فَاَمَّا الْاِنْسَانُ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ الخ » Cehûl ve zalûm olan nefsi emmarenin cehalet ve hubbi Dünya ile zulm-ü kibir ve sefahete ve cah-ü male meyil ve hırs gibi tabiatı şehavaniyye ve cismaniyyesini beyan ettiği gibi sonunda «

يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ الذِّكْرٰىۘ يَقُولُ يَالَيْتَنِى قَدَّمْتُ

لِحَيَاتِىۚ » ile de kendini levm eden nefsi levvame tabiatı ve fakat bu levmin zamanı geçmiş olduğundan dolayı fâidesi olmayıp hukmü ebedî azâb ve vesâkta kalmak olduğu anlatılmakla nefsi emmare ve nefsi levvame hukümleri gösterilmiş, sonra da vaktıyle hakkı anlayıp o mertebelerden irtika etmiş olan nefsi mutmeinnenin hukmü anlatılmıştır.

Nefsi mutmeinneye bu hıtab ne zamandır? Bunda üç kavil vardır: Ölüm zamanında olması, ba's zamanında

Sh:»5818

olması, hisabın tamamında olmasıdır. Kelâmın gelişine nazaran en zâhiri de bu denilmiştir. Çünkü siyak bunun da « يَالَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِىۚ » denilen günde ve ona mukabil olarak söylenmesinde zâhirdir. Bu surette rücuun ma'nası hisab görülen mevkiften Allah tealânın ınayet ve ikramiyle emir buyurduğu mahalle demektir. Yâhud hisab neticesine ihtimam ve amellerin kabul olunup olunmıyacağı endişesi ile meşgul olan kalbin tahliyesiyle yine evvelki gibi masıvaya iltifattan kat'ı nazar ederek tamamiyle rabbına dün onu mülâhaza ile meşgul ol demek de olabilir. Zira nefsi mutmeinnenin

şanından birisi de rabbinin huzurunda hisab verileceğine ıtmi'nan ile iyman etmiş olduğundan dolayı hisaba ehemmiyyet vermek, amellerinin kabul ve rızaya mukarın olup olmadığını düşünmektir. Gerek bilâ hisab velâ suâl geçecek olsun gerekse hisabi yesîr ile geçecek olsun amellerinin hisabının tamam oldugu tebliğ edilirken ona böyle haydi hisab ve suâl endişesinden tamamiyle sıyrıl da rabbine dön denilmesi büyük bir tatyib ve tebşir olduğu şübhesizdir. O halde «râdıye» seni bu ebedî naîme irdiren rabbından razı ve hoşnud,» mardıyye» de rabbın ındinde merzî ve makbul, ya'ni selîm kalbin. Güzel sa'y-ü amelin hasebiyle rabbın da senden razıy olarak, seni en büyük fevz olan rızasına, rıdvanına iriştirmek üzere dön demektir. « فَادْخُلِى » fâ', tefsiriyye olarak rücuu beyandır.

Ikrime ve dahhâkten rivayet olunduğuna göre bu hıtab ile « اِرْجِعِى » emri ba's sırasındadır. Ya'ni ey mevt ile sükûna irmiş olan nefsi mutmeinne: Rabbin ve yegâne merciin olan Allah tealânın huzuruna radıye ve mardıyye olarak dön de ebedî hayata ir, demek olur. Bu surette nefse ruh deyenler « فَادْخُلِى فِى عِبَادِىۙ » de dühulü ruhların ayrılmış oldukları cesedlere dühul ile tefsîr etmişlerdir. Ve bunun İbni Abbastan ve İbni Cübeyrden merviy olduğunu da söylemişlerdir. « وَادْخُلِى جَنَّتِى » de birlikte dâri sevab olan Cennete dühuldür.

İbni Zeyd ve daha bir çokları da bu hıtabın mevt sırasında söyleneceğine kail olmuşlardır. Abd ibni Humeyd ve İbni Cerîr ve İbni Ebî Hâtim ve İbni Merduye ve Hılyede Ebu Nüaym İbni Cübeyrden rivayet etmişlerdir ki: Peygamber sallâllahü aleyhi vessellem Hazretlerinin yanında « يَآ اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ » okunmuştu. Ebu Bekir radıyallahü anh «bu hakikaten güzel» dedi. Resûlullah sallâllahü aleyhi vessellem de « اَمَآ اِنَّ الْمَلَكَ سَيَقُولُ لَكَ عِندَ الْمَوْتِ » haberin olsun ki Melek sana onu ölümün sırasında söyliyecektir» buyurdu. Hakîmi Tirmizî de bunun gibi Nevadirül'usulde Sâbit ibin Aclân tarikıyle Selîm ibni Âmirden, Hazreti Sıddîk radıyallahü anhten rivayet eylemiştir. Bu surette nefs, ruh ma'nasına olup rücuu ruhun bedenden iftirakıyle rabbine doğru râdıyeten mardıyye gitmesidir. « فَادْخُلِى فِى عِبَادِىۙ » ilh... Fâ', ta'kıybiyye olarak bilâ terahî âlemi ervahta mukarrebîn silkine dühul veya sonra ba's ile salihîn zümresine, dühul, « وَادْخُلِى جَنَّتِى » onlarla beraber cennete dühul demek olur. İbni Cerîr ve İbni münzir ve İbni Ebî Hâtim, Ebî Salihten rivayet etmişler ki: Bu âyette « ارْجِعِى اِلٰى رَبِّكِ » ındelmevttir. Rabbına rücuu Dünyadan hurucudur. Kıyamet günü olunca da ona « ادْخُلِى فِى عِبَادِىۙ وَادْخُلِى جَنَّتِى » denecektir demiştir. Bu ma'na zâhir

gibi görünse de yukarıda ıhtar olunduğu üzere « يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ » siyakına nazaran bu hıtabın da o güne âid olması ıktiza edeceğinden ba'delba's hisabın temamında söylenmesi azher görülmektedir. Şu halde bu eserlerin bu siyaka tevfiykı « مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ » medlûlünce mevt gününün Kıyamet gününe mülhak olması haysiyyetiyle o günün hukmü ölümden itibar edilmek, yâhud bu emirlerin sonuncusu olan « وَادْخُلِى جَنَّتِى » emri o güne âid olduğu için her biri değil de mecmuu itibariyle o siyakta iyrad edilmiş bulunduğunu kabul eylemek suretiyle kabil olur. Bir de denilmiştir ki: Bu hıtab üç mevtında söylenecektir. Zira İbni Münzir ve İbni Ebî Hâtim, Zeyd ibni Eslemden rivayet etmişler: Demiş ki bu âyette nefsi

Sh:»5820

mutmeinne: Ölüm sırasında ve ba's sırasında ve cem'i' günü Cennet ile tebşir olunmuştur. Bu rivayet zikr olunan vücuhun hepsine muntabık olur. Bütün bu tafsîlât söylendiği gibi âyet ma kabli karînesile « يَقُولُ اللّٰهُ يَآ اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ » mealinde kavil takdiriyle ihbar ma'nasında olduğuna göredir ki Cümhurun muhtarı budur. Buna göre bu hıtabın ve emirlerin teşrii değil, tekvini olması iktiza eder. Halbuki ihbarâtı sabıkadan sonra Sûrenin hâtimesi olmak üzere bu hıtabın tarafı

ilâhîden teşriî surette doğrudan doğru inşaî bir hıtab olması da pek melhuzdur. Ve atıfsız olarak fasl ile iyrad edilmesi de yalnız ma kabline mübayenetinden dolayı değil, bunun nüfusı mütmeinne tarafından re'sen ve bilhassa istimaı maksud olduğuna tenbih için olur. Bundan dolayı bir kısım müfessirîn de bunun nefsi mutmeinneye Dünyada da her zaman için hıtab olduğuna kail olmuştur. Bu bize daha vâzıh ve daha fâideli görülmektedir. Bu surette rücu' ile emir rücuı iradî olarak her işte ve bütün umurunda radiye olmak kaydiyle Allah tealâya ve emr-ü takdirine rücu' ile emirdir. Gerçi verilen tafsîlâta göre nefsi mutmeinne mefhumunda bu rücu' dahil ise de serrâ ve darrâda kaza ve kadere husni rıza ve bu suretle bu imtihan ve ibtilâ âleminin müşkilâtını ıktiham nefsi emmare ve nefsi levvame tabiatına muvafık olmadığı gibi nefsi mutmeinne tabiatı için dahi kolay olmayıp bu mertebe nefsi mutmeinnenin kemali mertebesi olan nefsi radıye hasleti olduğu ve ındallah merdiy olmak da buna mütevakkıf bulunduğu cihetle radıye merdıyye kayidlariyle tasrihan emr olunmuştur. Bu surette fâ, sebebiyye olarak « فَادْخُلِى فِى عِبَادِىۙ » Dünyada rızaullaha muvafık a'mali salihayı çoğaltarak üzerlerinde Şeytanın sultası olmıyan halis muhlis ıbadullah zümresine dahil olmağa çalışarak Dünyada ve Âhırette o zümreye dahil olmak « وَادْخُلِى جَنَّتِى » de Âhırette onlarla beraber Cennete dahil olmak ile emr olmuş ve bu vechile mütmeinnenin yine balâda beyan olunan vücuh ile Âhıretteki husni

âkıbeti dahi bir netice olmak üzere iş'ar edilmiş olur. Ve işte böyle bir nefsi mutmeinne ile geçirilecek olan Dünya ömrü lydi adhaya tekaddüm eden bir leyâli aşr ve halis ıbadı salihîn zümresi içinde Cennete dühul lâhzası da o gecelerin bürüyüp geçtiği en büyük bir lydi seadetin fecri sadıkıdır.

Yarab, bu satırları acz-ü taksîr içinde sahîfei ömrüne yazmağa çalışan bu abdi hakîri ve bunları hüsni nazarla okuyup ona hayîr hah olanları öyle bir nefsi mütmeinne ile razı ve merzî olarak sana rücu' edip Cennetinle cemaline iren halis kulların zümresine ilhak eyle.

«

اَللّٰهُمَّ اِنّى اَسْاَلُكَ نَفْسًا مُطْمَئِنَّةً تُؤْمِنُ بِلِقَائِكَ وَتَرْضٰى بِقَضَائِكَ وَتَقْنَعُ بِعَطَائِكَ»

"Allah'ım! Senden, sana kavuşacağına inanan, senin kazana razı olan ve senin lütfettiğine kanaat eden bir nefs-i mutmainne istiyorum".